

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder>

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 11, Sayı 31, Ekim 2022

[Araştırma Makalesi] **Atf/Citation:** Başcı, A. (2022). "Abbâsiler Döneminde İlim Alanında Yeni Bir Çığır Başlatan Huneyn b. İshâk'ın Tercümede Takip Ettiği Yöntem, Hekimlik ve Çeviri Alanındaki Başarısı", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31): s. 290-303. **Gönderim Tarihi:** 12.06.2022 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 12.10.2022-29.10.2022 **DOI:** 10.54600/igdirsosbilder.1129817

Yazar/Author

Abdurrahman BAŞCI*

Makale Adı/ Article Name

Abbâsiler Döneminde İlim Alanında Yeni Bir Çığır Başlatan Huneyn b. İshâk'ın Tercümede Takip Ettiği Yöntem, Hekimlik ve Çeviri Alanındaki Başarısı

The Method Which Huneyn b. İshâk, Who Made a Breakthrough in Science in the Abbasid Period, Used in Translation, Together With his Success in Translation Work and Medicine

ÖZ

Irak'ın Hıre şehrinde dünyaya gelen Huneyn b. İshâk, aslen Arap Hıristiyan bir aileye mensuptur. Hıre'lilerin çoğunluğu esnaflığa yönelmesine rağmen Huneyn, babasının eczacılık mesleğiyle ilişkilendirdiği tabiplik sanatına çocuk yaşta alaka duymuştur. Bu ilgisi, onu tıp ilmini daha yakından incelemeye sevk etmiştir. Bu bağlamda Bağdat'ta ilk tıp öğretimini devrinin önde gelen hekimlerinden Yûhannâ b. Mâseveyh'in ilim meclisinde almıştır. Hocasının mizacıyla uyuşamayan Huneyn, hocası tarafından ilk eğitiminden uzaklaştırılmıştır. Huneyn b. İshâk, zihninde tasavvur ettiği ve istikbalde yapacağı tıp ilmine ait tercümelemlerin alt yapısının hazırlıklarını tamamlamak için Bizans beldelerine gitmiştir. Buralarda Yunancayı öğrenmiş, tıbbı ait eserleri tercümeyle hazır hale gelmiştir. Donanımlı bir mütercim olarak başta tıp olmak üzere bilhassa Yunancadan Arapçaya birçok eseri tercüme etmiştir. Onun eserleri çeviri ve telif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Huneyn'in başarısını işiten Abbâsi halifesi Me'mûn, onu döneminin ilim akademisi olan Beytül-İhikme'nin mütercim başkanlığına layık görmüştür. Bu makalede Huneyn'in hekimlik ve çevirideki başarısı, ilmî kişiliğine yön veren prensipler çerçevesinde takip ettiği usulleri özetle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Huneyn, Abbâsiler, Tercüme, Tıp, Beytül-İhikme

ABSTRACT

Born in the Iraqi city of Hıre, Huneyn b. İshâk had a Christian family of Arab descent. While the majority of the citizens of this community were attracted to trade, Huneyn developed an interest in medicine at a young age, which his father associated with the profession of pharmacist. This interest encouraged him to become more involved in the science of medicine. He received his first medicine education Yûhannâ b. Mâseveyh who was one of the leading scholars of his time on medicine. Huneyn was dismissed from his primary education by his tutor because of incompatibility with his tutor's temperament. Huneyn b. İshâk travelled to the Byzantine cities to complete the preparations for the medical-scientific translations he wanted to carry out in the future. There he learned Greek well enough to translate medical works. As a qualified translator, he translated several books published in Greek into Arabic, mainly in the field of medicine. His works separate the two parts as translation and compilation. Upon hearing of Huneyn's accomplishment, the Abbasid caliph Ma'mûn elevated him to the position of the translator of Bayt al Hikma, which was the academy of science of his time. The present article summarises the methods pursued by Huneyn b. İshâk within the framework of the principles that guided his scientific personality, as well as his achievements in the fields of medicine and translation.

Keywords: Huneyn, Abbasid, Translation, Medicine, Bayt al Hik

* Dr., Eskişehir Gülay Kanatlı Ortaokulu, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, abdbsc@hotmail.com ORCID: 0000-0003-2964-5761

Giriş

Orta çağ İslam dünyasında ilim alanındaki gelişmeler, bilhassa Abbâsiler döneminde zirve yapmıştır. Bu devletin bazı halifeleri, ilme çok değer vermişlerdir. Onlardan biri olan halife Me'mûn (ö. 218/833), Bağdat'ta Beytül-hikme olarak isimlendirilen, devrinin en yüksek ilim ve kültür akademisini kurmuştur.¹ Burada başta tıp, felsefe, fen, astronomi, dilbilimi vb. alanda pek çok eser, Arapçaya tercümelemlerle İslam kültürüne kazandırılmıştır. Beytül-hikme'nin alimleri ve mütercimleri yalnızca Müslümanlardan seçilmemiş, sahasının uzman şahsiyetleri, liyakati noktasında dinine ve inancına bakılmadan bu kuruma atanmıştır. Biyografi kitapları, tıp ve tercümede seçkin bir konuma sahip olan Süryani hekim Huneyn b. İshâk'ın (ö. 260/872) bu nadide müesseseye atanan başarılı mütercimlerden birisi olduğunu kaydetmektedir (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409).

Aslen Hıristiyan Araplardan biri olan "İbâd: عباده" kabilesine mensup olan Huneyn b. İshâk, günümüzün Irak sınırları içindeki Hîre şehrinde h. 193/m. 809'da doğmuştur ('Âyid, 'Umer, Yahyâ, 'Abde, Ta'me ve Mar'aşlî, 2003: 360; Selâme, 1998: 18). Bazı biyografik eserlere göre de h. 194 onun doğum tarihi olarak belirtilir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 263). Hîre, m.ö. 240'ta kurulmuş, Kûfe şehrinin güneyinde ve buraya üç mil uzaklıktadır. Hîreliler, Hıristiyanlığın Nestûrîlik mezhebine mensupturlar. Huneyn'in ailesi Süryânîdir (Sami, r. 1308/m. 1891: 2/901; Selâme, 1998: 18; Serkîs, 1339/1919: 1/801). Onun "İbâdî" ile zikredilmesi, İbâd kabilesine nispet edilmesine bağlıdır² (İbnü'l-Kıftî, 2005: 133; İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409; Keĥhâle, 1414/1993: 1/662). Bazı kaynaklara göre de kabilesi "Abâd" olduğundan dolayı Huneyn'in "Abâdî" nisbesine tabi olduğu nakledilmektedir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257).

Daha önce ayrı ayrı olan Arap Hıristiyanlar ve Huneyn b. İshâk'ın mensup olduğu İbâd kolu, sonradan Hîre'de bir araya gelmişlerdir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257; İbnü'l-Kıftî, 2005: 133). Bazı kaynaklara göre de İslam güneşinin yayılmasından sonra şuraya buraya dağılmış olan Hıristiyanlar, Hîre bölgesinde toplanmışlar ve bunlar (İbâde: عباده) ile isimlendirilmiştir (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1993). Huneyn, Hıristiyanlık dinine tabi olduğu için "en-Naşrânî" ve genellikle Bağdat'ta ikamet etmesi yüzünden "el-Bağdâdî" nisbeleriyle de zikredilmektedir (Hamevî, 1424/2002: 2/283; Serkîs, 1339/1919: 1/801).

Huneyn'in çocukluk dönemine dair, kaynak kitaplarda pek az bilgi nakledilmiştir. Ailesini ilgilendiren bilgilerin azlığına rağmen biyografi kitapları, babasının eczacılık sanatını icra ettiğini haber verir (Ziriklî, 2002: 2/287). Onun ailesinde görüldüğü gibi ekseriyetle Hîre halkı esnaflıkla geçimini sağlıyordu. Zira Hîre, Fars (İran), Hint ve Suriye yollarının kavşağında kurulmuş merkez bir şehir konumundaydı. Bu bağlamda halkı, ziyadesiyle ticarete yönelmiş ve burada ticari faaliyet belirgin hale gelmişti. Babasının işi, onun tıp eğitimine olan merakını ve eğilimini artırmış ve geliştirmişti (Dübyân, 1414/1993: 76). Huneyn'in oğulları İshâk b. Huneyn (ö. 298/910) ve Davud b. Huneyn, babaları gibi hekimlik (tabiplikle) meşgul olmuştur. İshâk, aynen babasının izini takip etmiş ve hekimlik ilmini ve çeviri sanatını tercih etmiştir. Davud ise yalnızca tabip idi (İbnü'l-Kıftî, 2005: 66; İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 261).

¹ Beytül-hikme'nin kuruluşu, tarih açısından tartışmalı olmasına rağmen bilhassa kütüphanesinin meşhur olduğu ve tercümelemler yönünden yoğunluk kazandığı dönem, Abbâsî halifesi Me'mûn zamanıdır ('Âyid vd., 2003: 186). Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. (Kaya, 1992: 6/88-90).

² İbnü'n-Nedîm ayrıca eserinde bu kabileyi el-Ibbâdî العبادى olarak nakleder (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409).

Ḥuneyn b. İshâk'ın yeğeni ve talebesi, Süryani tabip Hubeys el-A'sem, Abbâsî halifeleri devrinde Yunancadan ve Süryaniceden, Arapçaya pek çok tıp kitabının tercümesini yapmıştır (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1927, 1994).

Ḥuneyn b. İshâk'ın çeviri ve hekimlikteki başarısını konu alan, araştırma usulü ve kaynak taraması yöntemleri kullanılarak hazırlanan bu çalışmada genel olarak analiz, açıklama ve örnekleme metotlarına başvurulmuştur.

1. Ḥuneyn b. İshâk'ın İlim Hayatı

Ḥuneyn'in ilmî hayatı çerçevesinde ilk çocukluk döneminde aldığı eğitim, hekimlik ile tercümeyle ilgili, yetiştirdiği öğrenciler ve tıbaa ait bir kısım eserleri kısaca gözden geçirecektir.

1.1. Çocukluk Dönemi ve Dini Eğitim

Yukarıda belirtildiği gibi Hîre şehri genellikle Hıristiyan olduğu için Hîreliler, burada manastır ve okullarını inşa etmişlerdi (İbnü'l-Kıftî, 2005: 133). Ailesi, Hîre Hıristiyanlarından olan Ḥuneyn, küçük yaşta böyle bir okula girip Hıristiyanlık dinine ait ilk temel eğitimini almıştır (Dübyân, 1414/1993: 75). Onun hayatından haber veren kaynaklardan edinilen bilgiler kapsamında, beldesindeki bu ilk tahsiline dair daha ziyade ayrıntıdan bahsedilmemiştir. Yine aynı kaynaklara göre Ḥuneyn, çocukluk dönemini Hîre'de geçirmiş, akabinde Bağdat ile Şam'da ikamet ettiği kaydedilmiştir (Kehhâle, 1414/1993: 1/662).

1.2. Hekimlik Sanatına Olan Merakı

Babasının eczacılık mesleğiyle ilişkisi çerçevesinde hekimlik sanatına karşı ilgi duyan Ḥuneyn, bu eğitimin çekirdeği kabul edilen -tıp ilmine ilk olarak- Bağdat'ta meşhur bir hekim olan Yûhannâ b. Mâseveyh'in (ö. 243/857) ilim meclisinde başladığı ifade edilmektedir (İbn Cülcül, 1955: 68; İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257; Ziriklî, 2002: 2/287). Ancak bu ilk eğitim hayatı gayet kısa sürmüştür (Selâme, 1998: 19). Zira Yûhannâ'nın meclisinde eğitim aldığı belirtilen Ḥuneyn'in, hocasını dakik sorularıyla meşgul etmesi yüzünden hocası: "git bir köşede sarraf dükkânı aç" deyip dersinden çıkarmıştır. Ayrıca Yûhannâ'nın, onun Hîreli olmasından dolayı derslerinden uzaklaştırdığı da belirtilir. Bunun gerekçesi de o zaman Bağdat'taki genel kanaat açısından Hîrelilerin sarraflık mesleğine yönelmesi, bundan dolayı çocuklarını esnaf olarak yetiştirmesi ve içlerinde o vakte kadar bir tabip yetişmemesidir. Yani hocasına göre Ḥuneyn madem Hîrelidir, tabipliği değil, ticareti ve sarraflığı seçmelidir. Zira Hîre halkının çocuklarının tıp ilmine ve hekimliğe yönelmeleri, o dönemdeki Irak halkında iyi ve hoş karşılanmadığı için Ḥuneyn'in bu hali hocası tarafından yadırganmıştır (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257, 258).

Hocasının bu muamelesi karşısında müteessir olan Ḥuneyn, birkaç sene isim ve kıyafetini gizleyerek kabuğuna çekilmişti. Diğer bir ifadeyle insanların içine girip karışmamış olmasına rağmen imkanları ölçüsünde tabiplik alanındaki eğitimine devam etmiştir (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994).

1.3. Ḥuneyn'in Tercüme Yönelmesi

Ḥuneyn, içindeki ilim aşkı yüzünden, bilhassa tıbaa ait bilgileri elde etmek maksadıyla Yunancayı öğrenerek bu ilmi, eski ya da aslî kaynaklardan tahsil etmek gayesiyle Bizans (Rum) beldelerine yolculuğa çıkmıştır (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 260; İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409). Bu bağlamda olmak üzere Ḥuneyn, İskenderiye'de Yunancayı pekiştirmiştir.

Ḥuneyn'in Arapça eğitimiyle ilgili birbirini teyit eden veya çelişkili sayılabilen farklı görüşler vardır. Onunla ilgili hekimlik ve tercümeyle bağlantılı olarak pek çok kaynağın naklettiği bu görüşler, muhtemelen onun ilim camiasında isim yapan bir şahsiyet olmasıyla ilişkilendirilebilir. Bundan dolayı bazı biyografi kitapları, Ḥuneyn'in Arapça bilgisini geliştirmek için Irak'ın Basra

bölgesine intikalini, burada önde gelen nahiv alimlerinden Halil b. Ahmet'ten (ö. 175/791) ders aldığı haber vermiştir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257; Selâme, 1998: 19). Konu hakkındaki diğer nakillere göre de Basra'da Halil'in talebeli eliyle Arapçaya özen göstererek bu dili pekiştirdiği belirtilir (Kehhâle, 1414/1993: 1/662). Diğer bir ifadeyle Huneyn, Arap edebiyatını Halil b. Ahmet'ten alarak meşhur Sibeveyhi (ö. 180/796) ile ders arkadaşı olmuştur (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1993). Yine bazı kaynaklara göre de Huneyn'in, Basra nahiv okulunda Arap dili, edebiyatı ve fasih³ Arapçayı tamamladıktan sonra Bağdat'a gelip tıp ilmine yöneldiğini kaydedilir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257; Ziriklî, 2002: 2/287). Bazı tabakatçılar onun Bağdat'tan sonra Fars (İran) memleketlerine yolculuk ettiği sırada Basra'ya dahil olduğunu Arap dili için Halil'den ayrılmayıp Arapça derslerini sürdürdüğünü ve bu dilde mahir olduğunu haber vermiştir. Ayrıca onun bu tahsilinin ardından hocasının telif ettiği "Kitâbu'l-'ayn" isimli kitabını, Bağdat'a getirdiği de zikredilir. (İbnü'l-Kıftî, 2005: 132; Selâme, 1998: 19).

Huneyn hakkında farklı kaynaklara atfedilen bu görüşleri doğrulamak mümkün değildir. Zira kronolojik açıdan incelendiğinde Halil ile Huneyn'in ölüm tarihleri farklıdır. Yani her ikisi muasır değildir. Halil b. Ahmet, Huneyn'in doğumundan önce h. 175/m. 791'de ölmüştür. Ayrıca Fârisî (İranlı) olmadığı ve İran'da yaşamadığı belirtilen Halil, Basra'da yaşamıştır ve yine burada ölmüştür. Biyografi kitapları Huneyn'in 260/873'te ölümü konusunda görüş birliğine varmışlardır (İbn Cülcül, 1955: 68, 69). Bu bağlamda ikisinin arasında 85 yıl kadar zaman farkı vardır. Eğer Huneyn'in ders aldığı, Halil'in talebesi Sibeveyhi olsa bile yine de her ikisi arasında 80 yıl kadar bir zaman olduğu görülecektir. Bu kapsamda belirtmek gerekirse Huneyn, Arapçayı Halil b. Ahmet'ten öğrenmemiş ve ders almamıştır.

Süryaniceyi memleketi Hîre'de ve Yunancayı İskenderiye'de tahsil eden Huneyn, Farsçaya da aşina idi (Selâme, 1998: 19). Yani yalnızca Arap dilini, Yunancayı, Süryaniceyi öğrenmekle kalmayan Huneyn'in, Farsçayı iyice öğrendiği de belirtilir (Ziriklî, 2002: 2/287). Birtakım kaynaklara göre de onun Arapçada alim ve fasih, Yunancada ve Süryanicede fasih seviyesine ulaştığı, ikisinin de dil/nahiv açısından illetlerini ayırabilecek seviyede uzmanlaştığı nakledilir. (İbn Cülcül, 1955: 68; İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409). Ayrıca şiir alanında da temayüz etmiş olan Huneyn, mahir ve usta bir şairdi (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 257).

Yukarıda belirtilen seyahatleriyle ecnebi dillerinde uzmanlaşan Huneyn, Arap dili, edebiyatı ile fesahati ve belâgatine⁴ de vakıf olduktan sonra tam donanımlı olarak Bağdat'ta bilhassa tıp kitapları olmak üzere pek çok alandaki eserleri tercümeyle başlamıştır. Huneyn'in eski hocası ve derslerinden uzaklaştığı Yûhannâ b. Maseveyh, onun hekimlik ve çevirideki ilmî iktidarını gördüğünde, geçmişteki tavrı sebebiyle ondan af talep etmiştir. Hocası, Huneyn'in başarısı noktasında Abbâsî halifesi Me'mûn döneminde Beytü'l-ḥikme'nin mütercim makamına arzını, tercümedeki zirvesini, bu konudaki hakimiyetini ve vukufiyetini itiraf etmiştir (Selâme, 1998: 19). İşte Huneyn, bu tarihten itibaren özellikle tıp alanındaki tercümeleriyle başarılı, görkemli ve ilim camiasında saygın bir konuma ulaşmıştır (İbn Cülcül, 1955: 69; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1993, 1994).

³ Fasih; bir kelâmı anlaşılır, açık ve gayet akıcı bir üslup ile ifade eden, demektir. Fasihlik; fesahate sahip olmak anlamındadır ('Âyid vd., 2003: 936; İshfâhî, 1430/2009: 2/637).

⁴ **Belâgat**; fasihliğiyle birlikte muktezâ-yı hâle uygun söz ve ifade sanatı; edibin fasih oluşu, kelâmının güzel, hoş, makama uygun, letafetli ve zarafetli olmasıdır. **Belîğ**; belâgate göre etkili ve güzel söz söyleyen, kimsedir. **İlmü'l-belâgat**; maânî, bedî' ve beyan kısımlarını içine alan edebî ilim ('Âyid vd., 2003: 174). Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. (Cârim, A. ve Emîn, M. 2010: 8-12).

1.4. Huneyn'in Yetiştirdiği Öğrenciler

İslami dönem ilim tarihinin zirve noktasını temsil eden Abbâsî devletinin çeviri alanındaki seçkin simalarından biri olan Huneyn b. İshâk, hekimlik ve tercümeyle ilgili çalışmaları esnasında pek çok talebe yetiştirmiştir (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1996). Oğlu İshâk b. Huneyn onlardan en önemli, meşhur şahsiyetlerinden biri olarak göze çarpmaktadır (Dübyân, 1414/1993: 109, 110). İshâk b. Huneyn, babası gibi Nasrânîdir ve bu nisbeyle zikredilmektedir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 262; İbnü'l-Kıftî, 2005: 66). İshâk, tercümede gayet üstün bir makam elde etmiştir. Ayrıca babasının izinde yürüyerek tıp sanatında seçkin simalardan olduğu gibi, hekimlikle ilgili kitapların çevirisi ve telifi alanında da ilklerdendir (İbn Cülcül, 1955: 71; İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 261; İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 409).

İshâk, tercümedeki mahareti ve liyakati noktasında Yunancadan ve Süryaniceden nakledilen tercümelemin sıhhat değeri (doğruluğu ve geçerliliği) yönünden aynen babasının yerini almıştır. Hatta fasihlik hususunda onu da geçmiştir. Yine babasına tabi olarak Abbâsî dönemi halifelerine ilim alanında hizmet etmiştir. Onun kaleme aldığı eser çoktur. En önemlilerinden biri de "Kitâbu târihi'l-etıbbâ" isimli eserdir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 262; İbnü'l-Kıftî, 2005: 66). Yunancadan Arapçaya pek çok kitabı nakletmesine rağmen onun özendiği alan, Aristo vb. hukemânın kitapları gibi, felsefeyle ilgili hikmet kitaplarıdır (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 262). İshâk, Aristo'nun pek çok kitabını tercümelemlerle Arapçaya nakletmiştir (Selâme, 1998: 21).

Onun diğer bir talebesi ve oğlu Dâvûd b. Huneyn, babası ve kardeşinin seviyesine ulaşamamış, bu alanda isim yapmamış, çeviriye ilgi duymamış, yalnızca tabiplik mesleğiyle meşgul olmuştur (Dübyân, 1414/1993: 109, 110). Her ne kadar onun ilmine işaret eden geniş çaplı bir eseri olmasa da mesleğine ait bazı notların kaydedildiği bir albüm ya da defterinin olduğu kaydedilir (İbn Cülcül, 1955: 71; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994).

Hubeş b. el-Hasen el-A'sam'ın da Huneyn'in yetiştirdiği talebelere biri, yeğeni ve kâtib olduğu belirtilmektedir (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1996). Tıp sanatıyla ilgili birçok eserin Yunancadan ve Süryaniceden Arapçaya tercümesini yapan Hubeş, bu çevirilerini dayısına takdim eder, Huneyn de onun tercümelerinin tashihini yapar, hatalarını düzeltir. Yani çeviri kitaplarının bir çeşit redaksiyon çalışmasını yürüttü (İbnü'l-Kıftî, 2005: 131-136). Aslen Süryani bir hekim olan Hubeş, hocası Huneyn'in ölümünden sonra, onun eksik eserlerini tamamlamıştır (Selâme, 1998: 21). Mesela: "Kitâbu'l-mesâil" isimli eseri bunlardandır. Ayrıca Hubeş: "Kitâbu işlâhi'l-edviyeti'l-müşhile", "Kitâbu'l-edviyeti'l-müfradet" ve "Kitâbu'l-ağziye" ve "Kitâbu fi'l-istiksâi" isimli kitapları telif etmiştir (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1927, 1928).

Kısaca belirtmek gerekirse; doğum yeri olan memleketi Hıre'de Hıristiyanlık eğitimi almasıyla başlayan Huneyn'in ilim hayatı, Bağdat'ta sürdürdüğü hekimlik eğitimiyle ve tercümeleriyle taçlanmıştır. Esasen buradaki tahsilinde iki aşama göze çarpmaktadır. Onlardan birisi ilk tıp ilmine başlamasıyla yarım kalan tahsilidir. Diğeri de pek çok dili öğrendiğinde, donanımlı olarak devam eden ve olgunlaşan, ilmî kişiliğini yansıtan eğitimidir.

1.5. Huneyn'in Tıp Sanatıyla İlgili Eserleri

Farklı ilim dallarındaki çalışmaları sayesinde ilim camiasında saygın bir konum elde eden Huneyn'in başta tıp olmak üzere kaleme aldığı çok sayıda eseri vardır. Bazı biyografik eserlere göre tıp sanatının önde gelen hekimlerinden Hipokrat ile Calinus'un pek çok eserinin tercümesinin ve şerhinin Huneyn tarafından gerçekleştirildiği kaydedilmektedir (Mes'ûdî, 1357/1938: 114). Huneyn, eski kitapların tercümesiyle ilgili olarak nakledilen eserlerinden ayrı olarak bir hayli

kitap telif etmiştir (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 410). Onun bu makale kapsamıyla ilişkilendirilen tıbbi ait bazı eserleri şöyle sıralanabilir:

Kitâbü 'l-mesâ' il fi 't-tıbb li 'l-müte'allimîn

Tıp sanatıyla ilgili en meşhur eseridir. Huneyn'in bu kitabı, Câlînûs'un (ö.m. 200) usulü gibi soru-cevap yöntemiyle telif edilmiştir. Kitap, tıbbın müteallim (tıp eğitimine yeni başlayan) için zaruri bilgiler, hastalıklar ve sebepleri gibi tıbbi giriş ve başlangıç bilgilerini ihtiva eder. Toplam sekiz fasıl şeklinde düzenlenen, batıda en meşhur Arapça tıp eseri olarak kabul gören ve Avrupa fakültelerinde uzun bir zaman ders kitabı olarak okutulan bu eserin Latinceye çok sayıda tercümesi yapılmıştır. (Dübyân, 1414/1993: 117; İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 410; Keĥĥâle, 1414/1993: 1/662).

Kitabü ilâci 'l-ayn (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 410)

Füşûlü Ebuĥrâţ

Ayrıca *el-Füşûlü 'l-Ebuĥrâţıyyetü fi uşuli 't-tıbbıyye* olarak da isimlendirilen, tıbbın tamamını, sistemini, kanunlarını, tariflerini ve hastalıkla ilgili kısımları içine alan bu eser, yedi makaleden ibarettir (Çelebi, 2008: 2/1267-1268; Serkîs, 1339/1919: 1/802).

Cevâmiü Kitâbi Ebuĥrâţ fi cerrâĥati 'r-ra'si

Hipokrat tarafından kaleme alınan ve Huneyn tarafından çevrilen kitap cerrahlık, baş veya beyin ameliyatıyla ilgili konuları kapsar (Dübyân, 1414/1993: 143).

Kitâbü ilmi Ebuĥrâţ bi 't-teşriĥ

Hipokrat'ın (m.ö. 370) kaleme aldığı bu eser, insan anatomisi ve otopsiyle ilgilidir (Dübyân, 1414/1993: 159).

Şerĥu kitâbi fi alâmêti 'l-meraĥ li-Ebuĥrâţ

Hipokrat'ın hastalığın belirtileriyle ilgili olan eserinin, Huneyn tarafından kaleme alınan şerhidir (Keĥĥâle, 1414/1993: 1/662).

el- 'Aşr maĥâlât fi 'l- 'ayn

Hastalık ve bilhassa göz tedavisiyle ilgili hususları içine alan bu eserin şu farklı isimleri de vardır:

Kitâbü 'l- 'aşr maĥâlât fi 'l- 'ayn

Esasen nüshalarında ihtilaflar bulunmakla birlikte bu eser yalnızca bir makale değil, farklı konuları ihtiva eden toplam on makaleden ibarettir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 271).

Kitâbü 'l- 'aşr maĥâlât fi 'l- 'ayn; el-Mesâ' il fi 'l- 'ayn

(Dübyân, 1414/1993: 118, 119, 136; Keĥĥâle, 1414/1993: 1/662; Sâlihıyye, 1992: 2/235; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994).

Şerĥu Kitâbi Câlînûs ilâ Ğlûĥon (üĝlûĥun) fi 't-te'ettî li-şifâi 'l-emrâĥ

Câlînûs'un telif ettiği, hastalık ve tedavi usullerini ihtiva eden eserin Huneyn tarafından kaleme alınan şerhidir (Dübyân, 1414/1993: 120).

Kitâbü 'l-esnên ve 'l-lişeti

Bu eser diş eti ve dişlerin korunmasıyla ilgili konuları kapsar. Ayrıca aynı eserin şu farklı isimleri de vardır: *Kitâbü 'l-esnên ve 'l-lişeti maĥâle* (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 410); *Kitâbü fi hıfzı 'l-esnên ve istıslêĥihê*; *Risaletü fi hıfzı 'l-esnên ve istıslêĥihê* (Dübyân, 1414/1993: 129; Keĥĥâle, 1414/1993: 1/662; Sâlihıyye, 1992: 2/235).

Kitâbü 'l- 'ayn ale tarikati 'l-mes'eleti ve 'l-cevâbi şelâse maĥâlât (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 410)

Kitâbü't-tiryâk makâletên (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 410)

Telhîşu Kitâbi Câlînûs fî teşrîhi'l-'ayn

Câlînûs'un telif ettiği, gözün anatomisiyle ilgili eser, Huneyn tarafından telhis edilmiştir, konuları özetle kısaltılmıştır (Dübyân, 1414/1993: 143).

2. Huneyn'in Abbâsîler Devrindeki Çalışmaları

Huneyn, Arapça, Yunanca ve Süryanice dillerindeki fevkalade kabiliyeti sayesinde, tıbbı ait bazı kitapları tercümeyle başladığında halife Me'mûn'dan teveccüh ve alaka görmüştür. Onun başarısını değerlendiren Me'mûn, fenne ait kitapların Yunancadan Arapçaya çevirisini arzu etmiştir. İşte bundan dolayı da tercümeleriyle Huneyn'in halife nezdinde pek çok itibar ve değer kazandığı belirtilmiştir. Hatta halifenin, Arapçaya çevirdiği kitapların ağırlığı miktarınca altın verdiği dair haberler de nakledilmiştir (İbn Cülcül, 1955: 68; İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 260; Zirikî, 2002: 2/287).

Me'mûn, ilmi seven, alimlere hürmet eden, tercümeyle karşı ilgili, tahrir (yazı yazmak, yayınlamak) ve reform konusuna meraklıydı. Diğer bir ifadeyle ilmî gelişmeler karşısında her zaman kapısını açık tutmuş ve alimleri de desteklemiştir. Bundan dolayı Abbâsîler döneminde İslami ilim alanında tercümede isim yapan şahsiyetlerinden biri olan Huneyn, tercümeyle ilgili çalışmaları sayesinde halife Me'mûn ile tanıştırılmıştır. Yine aynı halife tarafından 'h. 215/m. 830'da Bağdat'ta inşa edilen, ilim ve kültür yönünden devrinin İslam akademisi konumundaki Beytül-hikme'nin başkanlığı makamına atanmıştır. (İbn Cülcül, 1955: 68). Buna yakın diğer bir nakle göre de Me'mûn, ona çok mal ve hediyeler verip "Dîvânü't-tercüme"ye tayin etmiştir (Zirikî, 2002: 2/287).

Genç yaşta Huneyn'in çalışmalarını işiten ve onu saraya davet eden Me'mûn, ondan imkân nispetinde hukemâ eserlerini Yunancadan Arapçaya çevirisini ve öteki mütercimlerin tercümelerini de gözden geçirmesini ve kontrolünü yapmasını istemiştir. Me'mûn'un hilafet dönemi miladi "813-833" tarihlerini içine alır. Huneyn'in doğumu ise miladi "809" tarihidir. Bu da gösteriyor ki Huneyn çok erken yaşlarda mütercimliğe ve tabipliğe başlamıştır. Yukarıda Huneyn'in dil öğrenimi ve bilgisini ilerletmek amacıyla Rum beldelerine seyahatlerde bulunduğu belirtilmiştir. Halife Me'mûn ise, bilhassa Yunanca yazma eserleri araştırmak, gözden geçirmek ve onları getirmek için Bizans diyarına mütercimlerden teşekkül eden bir heyet göndermeyi arzu etmiştir. Bu sırada tercüme kontrolü ve revizyonuyla isim yapmış olan Huneyn'in de bu kafiyle gitmesini istemiştir. Huneyn de halifenin bu isteğini yerine getirerek bu ilmî heyete katılmıştır. Çünkü o, Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) ve Me'mûn gibi iki halifenin teşvik ve özendirilmesiyle yetinmemiş, sadece Beytül-hikme'nin bünyesinde toplanan kitaplar, onun için kâfi gelmemişti. Ayrıca Abbâsîler döneminde ilme değer veren, Beni Mûsâ olarak da isimlendirilen Şakir kardeşler, Huneyn'in de katıldığı diğer bir grubu Rum beldelerine göndermişlerdir.⁵ Bu ilmî topluluk felsefe, hendese (geometri), musiki, hıseb (aritmetik) ve tıp kitapları gibi mühim ve nadir eserleri beraberlerinde getirmişlerdir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 260; Selâme, 1998: 20).

Huneyn, 10. Abbâsî halifesi Mütevekkil-Alellah (ö. 247/861) döneminde de tıbbı ait çalışmalarıyla ilmîni geliştirmiştir. Tabiplik ve kitap tercümesi alanındaki haberini işiten halife, onunla ilgilenmiş ve saraya çağırılmıştır (Serkîs, 1339/1919: 1/801). Diğer bir ifade ile Huneyn'in çevirideki şöhretini duyan Halife Mütevekkil, onun çalışmalarıyla yakından alakadar olmuştur.

⁵ Beni Mûsâ (Şakir Kardeşler) hakkında daha geniş bilgi için bk. (İbnü'n-Nedîm, 1417/1997: 378-379; İbn Hallikân, 1398/1978: 5/161-163).

İşte ikisinin de yakınlaşmasını sağlayan asıl amil, halifenin bu ilgisidir. Bundan dolayı Mütevekkil, ona resmi bir makam vermiş ve Bağdat tabiplerinin başı makamına (baştabipliğe) “reîsü'l-eṭṭibâ” unvanıyla tayin etmiştir (Hamevî, 1424/2002: 2/283). Yine Mütevekkil devrinde Beytül-hikme'nin tercümeyle ilgili görevine eskisi gibi aynen devam etmiştir. Buradaki asıl görevi, mütercimleri denetlemek ve tercüme kontrolünü sağlamaktır. Huneyn, sadece tercümede değil, aynı zamanda tıpla ilgili çalışmaları sayesinde Halife Mütevekkil'in nezdinde itibar edilen bir tabip konumuna yükselmiştir (Selâme, 1998: 20).

Huneyn, halife Mütevekkil zamanında tıp ilmine ve tercüme hizmet ederek önemli başarılar imza atmıştır. (İbn Cülcül, 1955: 69). Buna karşılık muasırları olan Hıristiyan tabipler ise, onun bu ikbalini (yüksek makama erişmesini) çekememiştir. Çünkü onlar, iyi bir mütercim olsa bile tıpta mahir olmadığı iddiasıyla Huneyn'in konumunu halifenin gözünden düşürmeye çalışmışlardır. Bunun ile arzularına ulaşamayacağını anlayınca halifeye, Huneyn'in Hıristiyanlık (Nasrâniyet) esaslarına inanmadığını, temel inançlarını reddettiğini, hatta Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Meryem ile havarilerin tasvirleri/resimleriyle eğlendiğini haber vermişlerdir. Halife de onun inancını tecrübe etmek için bu mesele hakkında bir resim (tasvir) göstermiştir. Bunun bir resimden ibaret olup hürmet ve ibadet edilmeye layık olmadığını belirten Huneyn, halifenin isteğiyle resme tükürmesi yüzünden, patrik tarafından aforoz edilmiştir. Ayrıca halife miladi 856'da ona hapis cezası vermiş, malı ve şahsi kütüphanesi de müsadere olunmuştur (el konulmuş, istimlak edilmiştir). Bu esnada Mütevekkil ağır bir hastalığa tutulmuş ve bunun üzerine tabiplerin uzman bir hekim olan Huneyn'in, halifeyi tedavi etmesi yönündeki ısrarıyla, daha önce idam edilmesini söylemiş olsa bile Huneyn, yine halife tarafından hapisten çıkartılmıştır (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994; Selâme, 1998: 21).

Huneyn, hapisten çıktıktan sonra özel olarak halifeyi tedavi etmiştir. Uğradığı illetten kurtulan halife, onun itibarını iade etmiş, ona karşı eskisinden daha ziyade ikram ve lütuf göstermiştir. Buna binaen Huneyn, tercümeyle ilgili faaliyetlerine geri dönmüş, eskisi gibi “reîsü'l-eṭṭibâ” unvanını alarak resmi görevine devam etmiştir (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994).

Huneyn, hapisanede geçirdiği zamanlarda pek çok kitap yazmıştır. Bunlardan ikisi özellikle iki çocuğu Dâvûd ve İshâk gibi talebeleri için kaleme aldığı, tıba giriş konularını kapsayan: “Kitâbü'l-mesâ'il fi't-ṭib li'l-müte'allimîn” ve “Kitâbü fi medhâli't-ṭıbb” isimli eserlerdir (Dübyân, 1414/1993: 117, 139; Kehhâle, 1414/1993: 1/662; Selâme, 1998: 21). Huneyn, yaklaşık yetmiş yaşına geldiğinde, 15. Abbâsî halifesi Mu'temid-Alellah (ö. 280/893) zamanında, vefat etmiştir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 263). Yine onun Abbasî halifesi Mütevekkil'in hilafeti devrinde öldüğü de söylenir (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 263). Ölüm nedeni hakkında muhtelif nakiller bulunmakla birlikte; vefat tarihi konusunda: “252/866”, “260/873-874” ve “264/877” gibi farklı görüşler vardır (İbn Hallikân, 1398/1978: 2/218; Serkîs, 1339/1919: 1/801).

Yüzyıllardır hekimlik alanında yararlanan pek çok eseri telif eden Huneyn, yalnız tıpta değil, tedavide kullanılan ilaç veya eczacılık sahasında bile tam manasıyla söz sahibi ve maharetli bir hekim seviyesine ulaşmıştır. Bu bağlamda belirtmek gerekirse; Huneyn gerek Me'mûn ve gerek halefleri olan diğer Abbâsî halifeleri döneminde tabiplik alanında hizmet ederek pek çok itibar ve emlake nail olmuştur (İbn Hallikân, 1398/1978: 2/217; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994). Halife Mütevekkil'in itimat ettiği bir tabip olan Huneyn'in yıldızının parladığı zaman, onun hilafeti dönemindedir. (Selâme, 1998: 18). Genellikle Abbâsî halifeleri nezdinde kabul gören, prestijli, güvenilir, saygın bir hekim konumuna yükselen, tıp ile tercümeyle ait çalışmalarıyla Abbâsiler döneminin en parlak simalarından biri olan Huneyn, dokuz halifeyle muasır olmuştur (Huneyn b. İshâk, 1928: 28; Zirikî, 2002: 2/287).

3. Huneyn'in Tercümelerde İzlediği Yöntem

Huneyn'in gerek tercüme ve gerekse telif ettiği kitaplarda dikkat ettiği bazı hususlar göze çarpmaktadır. Diğer bir ifadeyle onun başta çeviriler olmak üzere ilmî çevrelerde itibar edilen eserlerini yazarken dayandığı temel ilke ve prensipler özetle şöyle sıralanabilir:

3.1. Tercüme Ekibi

Huneyn, tercümelerle ilgili eserlerini önceleri şahsen kaleme alsada sonradan ekip çalışmasına yönelmiştir. Yani başta Yunanca olmak üzere eski eserleri tek başına değil, mütercim ekibiyle birlikte grup tercümesi yapmıştır. Bu bağlamda Huneyn, talebelerinden mütercim grubu kurmuştur (İbn Hallikân, 1398/1978: 2/217).

Oğlu ve talebesi İshâk b. Huneyn'in, bu grupta göze çarpan en önemli simalardan biri olduğu söylenilebilir (İbn Hallikân, 1398/1978: 2/217). Zira o, felsefe ve hikmet konulu pek çok eserin Yunancadan Arapçaya tercümesini yapmıştır (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994). Çok sayıda eseri Yunancadan ve Süryaniceden Arapçaya nakleden Huneyn'in en meşhur talebesi ve mahir bir mütercim olan oğlu İshâk b. Huneyn, Abbâsîler döneminde, çeviri alanında iyi bir konuma ulaşmıştır (Dübyân, 1414/1993: 109; Huneyn b. İshâk, 1928: 33).

İshâk, babasının halefi olarak aynı hassasiyet ve dikkatle tercümeyle devam etmesine rağmen genellikle Aristo felsefesiyle ilgili kitapları çevirmeye özen göstermiştir (İbn Hallikân, 1398/1978: 1/205). Onun en çok itina gösterdiği konu, Aristo vb. filozofların hikmet ve felsefeyle ilgili kitaplarıydı. İshâk b. Huneyn, eski Yunanlılarda tıp sanatının önde gelen isimlerinden Galen (Galien)'in, (ö.m. 200) eserlerini Yunancadan Arapçaya ve Süryanice dillerine nakletmiştir. Galen, eski Yunan tabip ve filozofudur. Onun İslam kaynaklarındaki ismi Câlînûs'tur (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1756; Selâme, 1998: 21). Bu meşhur isim; tıp tarihinde Hipokrat'tan sonra tıbbın önde gelen, zirve şahsiyetidir.⁶

Onun ekibindeki başarılı diğer bir şahsiyet yeğeni ve talebesi Hubeys b. el-Hasen ed-Dımaşkı'dır. Tıp ve tercümede isim yapmış, Huneyn'in hem öğrencisi hem de kız kardeşinin oğlu olan bu mütercim, Hubeys el-A'sam diye meşhur olmuştur (İbn Cülcül, 1955: 70, 71).

Huneyn, tercümeyle ilgili ekibinde hem ikili gurup şeklinde mütercim hem de editörlük şeklinde iki görev icra etmiştir.

3.1.1. Huneyn'in İkili Grup Çalışması ve Mütercimliği

Yunancayı orijinal aslından öğrenerek alanında isabetli çeviriler yapan Huneyn, hekimlikle ilgili eserleri Yunanca'dan Arapçaya nakletmesine rağmen, her zaman bu metodu kullanmamıştır. Bazen o, tercümedeki yöntemini değiştirerek -Câlînûs'un tıp kitaplarının tercümesinde olduğu gibi- tıbbı ait eserleri Rumcadan Süryaniceye çevirmiştir (Huneyn b. İshâk, 1928: 33). İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 262; İbnü'l-Kıftî, 2005: 132). Huneyn'in talebeleri de tercümenin ikinci merhalesinde genellikle -tercüman Mûsâ b. Hâlîd örneğinde görüldüğü gibi- Süryaniceden Arapçaya çevirmişlerdir. Ayrıca o ve ekibi, nakledilen eserleri karşılıklı kontrollerle gözden geçirmişlerdir. Diğer bir ifadeyle ilk aşama, Huneyn'in dikkatlice ve hassasiyetle mütercim ekibinin tercümesini incelemesidir. İkincisi de onun nüshasının aynı grup tarafından tekrar gözden geçirilmesidir. (Selâme, 1998: 21). Yani Huneyn, bir eseri Arapçaya doğrudan çevirmemiş, iki yönlü grup çalışması yapmıştır.

Esasında onun başarısının temelinde böyle ikili ekip çalışmasının rolü vardır. Bu usul, günümüzün metin tenkitli eser çalışmalarıyla benzerlikler göstermektedir. Ayrıca bir eseri

⁶ Galen (Câlînûs) hakkında daha geniş bilgi için bk. (Sami, 1891: 3/1756-1758).

karşılıklı gözden geçirmek metodu daha kolay ve hızlı, neredeyse sıfır hataya yakın bir disiplin çalışmasıdır. Mütercimlerin görevinin belirlendiği veya sınırının tayin edildiği bu yöntemle, Huneyn'in ekibinin mesaisinde zaman kaybı yaşanmamış, vakit açısından da tasarruf sağlanmıştır.

3.1.2. Beytü'l-İhikme'nin Küttâp Grubundaki Editörlüğü

Huneyn esasen ilk tercümelerini test ve deneme şeklinde yapmış, bu sahada itimat edilir mütercim konumuna yükselmiştir (İbnü'l-Kıftî, 2005: 132). Onun ismini, hekimlik ve çevirideki başarısını ilk duyan, tercümedeki çalışmalarına değer veren Abbasî halifesi Me'mûn'dur. Halifenin isteğiyle, dil konusunda uzmanlar, alim ve katipler (Küttâp), Huneyn'in emrine verilmişti. Onun ekibindeki bu katipler, ilk başta bir eserin tercümesini yaptıktan sonra Huneyn, bu tercümeleri gözden geçiriyor ve hatalarını düzeltiyordu. Yani bu kontrollerle adeta bir nevi redaksiyon çalışması yapılarak tercüme tamamlanıyordu (Zirikli, 2002: 2/287).

Me'mûn döneminden sonra Huneyn'in şöhretini duyan Halife Mütevekkil, onun gayretlerini değerlendirmiş, tercümede mahir alimleri, uzman katipleri emrine tahsis etmiştir. Tercüman Musa b. Halid ve mütercim Yahya b. Harun vb. Huneyn'in grubundaki mütercimlerdendi (İbnü'l-Kıftî, 2005: 132). Huneyn, bu halife devrinde de öncesine benzer bir görev icra etmiştir. Bu bağlamda maharetli mütercim ulema tercüme yapar, katipler de bunu yazıya geçirirlerdi. İşte Huneyn'in görevi de kaydedilen bu tercümelele başlıyordu. Çünkü o, çevirinin kontrolünü yapar ve analiz ederdi. Diğer bir ifadeyle dikkatle ve hassasiyetle tercümelele incelerdi.

3.2. Huneyn'in Telhis ve Şerhleri

Huneyn, tercümelelelerinde harfî çeviriyi değil, bir kitap metninde kastedilen asıl manayı okuyucuya aktarmayı amaçlamıştır. Yani eseri parça parça değil, tafsilata ve ayrıntıya girmeden genel bakış açısıyla özetlemiştir. Bundan dolayı Huneyn'in usulünde "müellifin kitabında arzu edilen maksat ve hedef nedir?" gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Bu bağlamda eserin muhatabı ya da okuyucular, yukarıda belirtilen soruya doyurucu cevaplar ve ikna edici bir karşılık bulduğunda, çeviri eserlelelerden beklenen maslahat ve gaye yerine getirilmiş olmaktadır.

Esasen daha önce icra edilen, geçmişteki tercümelelelerin çoğunluğunda harfîyye veya ğamiza (kapalılık) mevcuttur (Selâme, 1998: 21). Buna karşılık Huneyn, belli bir alandaki kitaptan okuyucunun istifadesi noktasında ayrıntıyla uğraşmamış, muhtasarlığı (kısallığı) tercih etmiştir. Bunu da bir eseri şerh (kastedilen anlamları açıklamak) ve telhis (özet) usulüyle gerçekleştirmiştir. Mesela hekim Câlî'nûs ve Hipokrat'ın kitaplarının tercümesinde olduğu gibi, hedeflenen manaları şerh edip açıklığa kavuşturarak, ana konuların esaslarını kısaca muhatabına nakletmiştir (Hamevî, 1424/2002: 2/283; İbnü'l-Kıftî, 2005: 132; Zirikli, 2002: 2/287). Yani ikisinin de eserlelelerini en iyi şekilde beyan etmiş, onları gayet profesyonel seviyede özetlemiştir (İbn Hallikân, 1398/1978: 2, 217; Mes'ûdî, 1357/1938: 114). Ayrıca Huneyn özetlediği metinlelede yine de muğlak ifadeler bulunduğunda onları da anlaşılır hale getirerek açıklamıştır (İbn Cülcül, 1955: 69; Serkîs, 1339/1919: 1/801).

Kısaca belirtmek gerekirse; Huneyn'in, nakil (tercüme) alanındaki çalışmalarında, bir müellifin ne kastettiği meselesi, tercümenin geneli çerçevesinde ayrıntısız, özlü, genel ve ana hatlarıyla verilmiş, istifhama sebep olabilecek problemler de çözüme kavuşturulmuştur (İbn Cülcül, 1955: 69).

4. Huneyn'in Hekimlik ve Çevirideki Başarısı

Huneyn'in çevirileleleri ve hekimlik alanındaki başarısına etki eden amilleri iki yönde incelemek mümkündür. Onlardan birisi hekimliğe karşı olan merakı kapsamında tıp eğitimine giriş veya

başlangıç safhasıdır. Diğeri de kitapların esaslarını kavramak ve asıl kaynaklarına inip, hekimlik sanatını tercümelemlerle öğrenmek için başta Yunanca olmak üzere dillerin öğrenimini tamamlamak gagesıyla geçirdiği ikinci aşamadır. Bu da gösteriyor ki tercümelemler, onun tıp sanatındaki başarısına yön veren ve bu alanda ilerlemesini sağlayan en önemli dönüm noktasını teşkil etmektedir (Huneyn b. İshâk,1928: 28).

Yukarıda da belirtildiği gibi babasının bitki karışımı ilaç satıcısı (ağğâr veya atğâr) olması, onun tıp ilmine ve özellikle göz hekimliğine ilgisini artırmıştı (Huneyn b. İshâk,1928: 28; Selâme, 1998: 18). Huneyn, tıp mesleğine ilgisi yönünden bu konudaki ilk eğitimini Bağdat'ta Yûhannâ'dan almıştır. Daha sonra ise, tıbbâ ait eserleri, hikmet ve felsefeyle ilgili asıl nüshaları ve kitapları araştırmak maksadıyla Bizans memleketlerine seyahatler etmiştir (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994). Yani tıp sanatıyla meşgul olması, bu bağlamda tercümeleme karşı merakı noktasında dili aslından öğrenmek, bu sahada mesafe almak ve ilerlemek amacıyla Rum (Yunan) memleketlerine teveccüh etmiştir. Bizans beldelerinde iki yıl kadar kalan Huneyn, bu müddet zarfında Yunan dilini iyice sağlamlaştırmıştır (İbnü'l-Kıftî, 2005: 133; Serkîs, 1339/1919: 1/801).

Huneyn, dil eğitimini tamamladıktan sonra Bağdat'ta ilmî faaliyetlere destek olan Benî Mûsâ kardeşlerden ayrılmamış ve onlar ile yakın ilişki kurmuştur. Zira Benî Mûsâ (Şakir Kardeşler), Yunancadan Arapçaya tercümelemlerde Huneyn'in ilmine rağbet ederek tercümelemeyle ilgili çalışmalarını daima teşvik ettiği gibi, onun çevirilerine de her zaman destek ve yardımcı olmuştur (İbnü'l-Kıftî, 2005: 133). Huneyn ayrıca devrinin tabipleriyle de ilmî münazara meclislerine katılmış ve bu sohbetlerden istifade etmiştir. Huneyn, eserlerini tercümeden önce Arapça, Yunanca, Süryanice ve Farsçayı çok iyi öğrenmiş ve bu konudaki liyakatini ispatlamıştı. İşte bundan dolayı Arapça, Yunanca ve Süryanice dillerindeki liyakatine binaen bazı tıp kitaplarını tercümeleme başlamıştır. (Huneyn b. İshâk,1928: 28; Keğhâle, 1414/1993: 1/662; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994).

Hekimlerin/filozofların ve tabiplerin kitaplarının çoğu Yunancadır. Huneyn, Yunancaya vukufiyetiyle "Kitâbü Öklîdisî" isimli eserin çevirisi gibi pek çok kitabı, Yunancadan Arapçaya nakletmiştir. Bu kitapların hemen hemen tamamını güçlü bir hassasiyet ve itina ile Arapçaya kazandıran Huneyn ayrıca hikmet konulu bazı eserleri de Arapçanın dışındaki lisanlara çevirmiştir (İbn Hallikân, 1398/1978: 2/217).

Yukarıda belirtildiği gibi Huneyn, hekim ve tabip olan Hipokrat'ın tıbbâ müteallik olan metinleriyle, Galen (Câlinûs'un) eserleri için kaleme aldığı şerhlerini tam manasıyla Arapçaya tercümesinden başka onlardan çoğunu özetle kısaltmıştır. Ayrıca, yalnızca şerh ve ihtisarlarla yetinmemiş ilim camiasında itibar edilen ve kabul gören bazı kitapları telif etmiştir (Huneyn b. İshâk,1928: 28; Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1994).

Huneyn'in başarısı yalnızca yaşadığı dönem değil, hatta yüzyıllar sonrasına hitap eden ve ışık tutan eserleri sayesinde onun ismi hekimlik ve çeviri alanında yankılanmaktadır. Bu noktadan olmak üzere müsteşriklerin '17 Temmuz 1973'te Fransa Koleji'nde de düzenlediği 29. kongre, vefatının üzerinden '11' yy. geçtiği halde hala eserleri kalıcı olan Huneyn b. İshâk sempozyumuna tahsis edilmiştir.⁷ Bu sempozyumun giriş konuşmasında, Huneyn'in ilme bakış açısı kapsamında kültür çeşitliliğine getirdiği yorumu ve tercümedeki üstünlüğü konusu vurgulanmıştır. Ayrıca bu sempozyum temel olarak onun pek çok ilim çevresinde kabul gören mütercimliği üzerinde yoğunlaşmıştır (Selâme, 1998: 17).

⁷ Müsteşrik, kısaca 'oryantalizm' veya 'doğu bilimciler' anlamındadır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. (Bulut, 2007: 428-437).

5. Hüneyn'in Modern Tercüme ve Tıp İlmini (Tabiplik Sanatını) Etkilemesi

Abbâsîler döneminde çeviri alanında yetkin bir konuma sahip olan Hüneyn, tercümelerinde tafsilatı değil, kısalığı amaçlamıştır. Onun şerh (açıklama) ve telhîs (özet) olarak ele aldıkları, genellikle eski Yunan tabipleri veya hekim ve filozofları olan Hipokrat ve Câlînûs'un kitaplarının tercümesidir (Dübâyân, 1414/1993: 91; Hüneyn b. İshâk, 1928: 28).

Hüneyn'in bilhassa hekimlik sanatının başarısında -her ne kadar ilk başta derslerinden uzaklaştırırsa bile- hocası Yûhannâ'nın da katkısının olduğu belirtilmektedir. Tıp sanatında isim yapmış olan ve Cündîşâpûr medresesinde yetişmiş olan bu hocası, Avrupa'da "Mîsûsînûr" adıyla meşhur olmuştur (Selâme, 1998: 19). Cündîşâpûr, İran (Hûzistân)'da eski bir şehir olup hicri 190 tarihinde fethedilmiştir. İslamiyet'in ilk devirlerinde çok mamur olan Cündîşâpûr, sahasında uzman ve tanınmış pek çok alimin yetiştiği bir şehirdir⁸ (Sami, r. 1308/m. 1891: 3/1841).

Hüneyn'in tercümede zirve yapmasındaki diğer bir amil de bilhassa tıp ilmindeki tercümeleriyle "dil okulu" teşekkül ettirmesidir. Yukarıda geçtiği üzere genellikle mütercim grubuyla da ilişkilendirilen onun bu "dil okulu" ekolünün Arapçaya kazandırdığı tercüme, başta Abbâsîler olmak üzere İslam ilim tarihinde ciddi bir konum elde etmiştir. Hüneyn, bu tercüme ekolü kapsamında çoğunlukla tıbbi kitapları çevirmiş, özellikle Galen ve Hipokrat'ın teliflerinin şerhlerine yorum yapmıştır. Yine Aristo'nun felsefesi de bu tercümede geniş yer tutar. Şüphesiz tercümelemlerle ilgili olan bu ekol, Aristo'nun kitaplarına yazılmış olan pek çok şerhin çevirisini de üstlenmiştir. Hüneyn'in seleflerinin kaleme aldığı pekçok eser, ğumuğ (muğlaklık) ve harfiyye (harf veya kelime) karşılığı ile Arap diline çevrilmiştir (Selâme, 1998: 21). Hüneyn, bu meselede onlara muhaliftir. Zira onun liderliği ile Beytû'l-hikme'nin bünyesinde icra edilen tercümelemlerde Hüneyn, öncekileri taklit etmediği gibi çeviri alanında da yeni bir çığır açmıştır. Hüneyn, çevirideki hamleleriyle yüzyıllar sonrasına kılavuzluk yapmış, Beytû'l-hikme'deki ekibi ve ekol olarak başlattığı orijinal çalışmalarıyla modern tercümenin usul ve yöntemlerine de işaret etmiştir.⁹

Hekimlik ve çeviride meşhur olan Hüneyn b. İshâk, eski Yunan mirasının Arapçaya nakli ile hekimlik ve klasik tercümenin, modern asırdaki karşılığını bulan tabiplerdendir (Dübâyân, 1414/1993: 75; İbn Cülcül, 1955: 70-71). Diğer bir ifade ile Hüneyn'in, günümüzün modern tıp ve çeviri sanatının Abbâsîler dönemindeki temsilcisi ve alanında zirve yapan bir şahsiyet olduğu söylenilebilir. Zira Hüneyn, çalışmalarında ve tercümelerinde çoğunlukla tıbbi eserlerin nakledilmesini önemsemıştır. Özellikle Câlînûs'un eserleri ki onun bazı kitaplarının tesiri, batıda 16. yy. dönemine kadar devam ederek Avrupa'da tabiplik sanatına damgasını vurmuştur (İbn Ebî Uşaybi'a, 2008: 262).

Hüneyn'in tıp sanatıyla ilgili eserleri yalnızca bulunduğu asrı değil yüzyıllardır, geniş bir zaman diliminde batıyı da etkilemiştir. Onun tıp ilmine giriş konularını kapsayan "Kitâbü'l-mesâil fi't-ıbb" isimli eseri, birçok hekim tarafından şerh edilmiştir. Bu eser, orta çağ İslam dünyasında yüksek eğitim kurumlarında tedarik edildiği gibi, Latinceye tercümelemler vasıtasıyla Batı'da tıp fakülteleri bünyesinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Hüneyn b. İshâk'ın tıpla ilgili belli başlı görüşleri, bu eserde kaydedilmiştir. Abbâsîler döneminde onun tercümelemlerle İslam dünyasına kazandırılan tıp kitapları, Arapça tıp terminolojisinin gelişmesine de yardımcı olmuştur (Selâme,

⁸ Eski Müslüman coğrafya alimleri Cündîşâpûr şehrinin akan sularını, bağ ve bahçelerini övdükleri halde Yâkût Hamevî, kendi zamanında eski mamur şeklinden çok az eser kaldığını ve şehrin harap olduğunu beyan eder (Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, 3/1841). Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Hamevî, 1397/1977: 170-171).

⁹ Tercümenin tarihi, neveleri, seviyeleri, kaidelerinin ne olduğu, mütercimim özelliği, donanımı ve modern tercümenin yöntemleri vb. hususlar hakkında daha geniş bilgi için bk. (Ebû Ğazâle, 2007).

1998: 18). Ayrıca Arap tabiplerinin çalışmalarında muktedir olabilecek kaideler ve araştırmalar da Huneyn'den çıkmıştır (Dübyân, 1414/1993: 95).

Kısaca belirtmek gerekirse; Huneyn'in tıp ilmindeki kitaplarının değeri ve kapasitesi, inkâr edilemeyecek kadar açık ve nettir. Şüphesiz o, tabipliğe ait konulara hazırlık noktasında hekimlikle ilgili birtakım bilgiler takdim etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Muhammed b. Zekeriyâ Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925), Ebû'l-Kâsım Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî (ö. 427/1036) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi alanında meşhur tabipler, onun eserlerinden hakkıyla istifade etmiştir.¹⁰ Huneyn İslam dünyasına ve batıya hekimlik sanatı noktasında, hastalıkla mücadele yönteminin ve tedavi usulünün yöntemlerini göstermiştir. Huneyn, kaleme aldığı eserleri ve tercümeleriyle tıbbâ ait bilgilerin alternatif usulleri çerçevesinde tabiplik eğitiminde ve tedavi alanında istikbale ışık tutan bir hamle başlatmıştır (Dübyân, 1414/1993: 95).

Sonuç

Tıp ilmindeki başarısı ve hekimlik alanındaki tercümeleriyle Abbâsî halifeleri devrinde pek çok ilim alanındaki başarılarına imza atan Huneyn b. İshâk, bilhassa tercümede ve hekimlikte döneminde zirve yapan tabiplerdendir. Babasının eczacılık mesleğiyle meşgul olması, onun hekimlik sanatına meylinin ilk çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu maksatla ilk tıp eğitimine Bağdat'ta meşhur hekim Yûhannâ b. Maseveyh'in ilim meclisinde başlamış, daha sonra ise nakledilmesini planladığı tıp kitapları için en uzak Rum şehirlerine seyahatler gerçekleştirmiştir. Diğer bir ifade ile, Huneyn, zihninde tasavvur ettiği ve istikbalde yapacağı tıp ilmine ait tercümelerin temeline hazırlık yapmak ve Yunancayı iyice öğrenmek için Bizans beldelerine gitmiştir.

İlim tahsilinde bulunduğu sıralarda Yunancayı, Süryaniceyi ve Farsçayı pekiştirmiştir. Bu bağlamda önceliği tabiplik, hikmet ve felsefeyle ilgili olmak üzere farklı ilim dallarında, Yunancadan Arapçaya ve Süryanice dillerine çeviriler yapmıştır. Yalnızca tıp sanatı ve çeviride değil eczacılık, tarih, Arap dili ve edebiyatı, lügat vb. ilimlerde söz sahibi olan Huneyn ayrıca fasih dilli, mahir bir şair ve hatiptir. Abbâsîler döneminde adeta göz kamaştıran başarılı çalışmaları sayesinde Bağdat'ta zamanının İslami ilim akademisi konumundaki Beytü'l-İhikme'nin başkanlığı görevine -Halife Me'mûn tarafından- tayin edilmiştir.

Arapçaya nakillerdeki harika başarısı ve ilmî temayüzü yönünden Huneyn'in eserleri, yukarıda isimleri zikredilen birçok ilim alanında kaynak olarak gösterilmiştir. Biyografik kitaplarda Hristiyan bir hekim olarak tanıtılan ve mütevazî bir kişiliğe sahip olan Huneyn, inancını ve akidesini asla tercümelere (mütercimliğine) ve hekimlik sanatına karıştırmamıştır. Zamanını çeviriye sarf etmesi, çalışkanlığı ve alanında muktedir olduğu gibi hususlarda tarihçiler ittifaka varmışlardır.

Kısaca özetlemek gerekirse; onun başarısı yalnızca bulunduğu asrı değil, istikbalde özellikle tıp alanında isim yapan tabipleri de etkilemiştir. Çeviri sanatı ve genel tıp alanındaki mahareti çerçevesinde yaşadığı asırda İslam kültürüne geniş çaplı, büyük bir kültür mirası nakleden Huneyn, emsali olan mütercim ve tabipler arasında yetkin ve saygın bir konum elde etmiştir.

Kaynakça

'Âyid, A., 'Umar, 'A.M., Yahyâ, C., 'Abde, D., Ta'me, S.C. ve Mar'aşlı, N. (2003). *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-esâsî*. Lârûs.

¹⁰ İsmi zikredilen bu hekimler hakkında daha geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kıftî, 2005: 206-210; Sami, 1891: 4/2433; Ziriklî, 2002: 2/241-242, 310-3111, 6/130.

- Bulut, Y. (2007). Oryantalizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C.33, ss.428-437). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cârim, A. ve Emîn, M. (2010). *el-Belâğatu'l-Vâđiha*. Dâru'l-Fikr.
- Çelebi, K. (2008). *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Dübyân, A. (1414/1993). *Huneyn b. İshâk: Dirâse Târîhiyye ve Luğaviyye*. Mektebetü'l-melik Fehd el-vaţaniyye.
- Ebû Ğazâle, T. (2007). Delilü tedrîbi'l-mütercimîn fi't-tercemeti'l-âmmeti. https://drive.google.com/file/d/1X2CLRjIokc-f_zx63uHyIkCsha1PZAo/view adresinden 10.03.2022 tarihinde alınmıştır.
- Hamevî, Y. (1397/1977). *Mu'cemü'l-büldân*. Dâru Şâdır.
- Hamevî, Y. (1424/2002). *Mu'cemü'l-üdebâ*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Huneyn b. İshâk. (1928). *Kitâbü'l-'Aşr makâlât fi'l-'ayn*. el-Matbaatü'l-Emîriyye.
- İbn Cülcül, S. (1955). *Ṭabaqâtü'l-Eṭṭebbâ' ve'l-hukemâ li'b-ni Cülcül*. Dâru'l-kütübi'l-Mışriyye.
- İbn Ebî Uşaybi'a, M. (2008). *'Uyûnü'l-enbâi fi ṭabakâti'l-eṭṭebbâi*. Dâru mektebeti'l-hayât.
- İbn Hallikân, Ş. (1398/1978). *Vefeyâtü'l-A'yân*. Dâr-u Sâdır.
- İbnü'l-Kıftî, A. (2005). *İḥbâru'l-ulemâi bi-iḥbâru'l-hukemâ'*. (1. Baskı). Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbnü'n-Nedîm, M. (1417/1997). *el-Fihrist*. (2. Baskı). Dâru'l-ma'rife.
- İşfehânî, R. (1430/2009). *Mufredât elfâzu'l-Ḳur'ân*. (4. Baskı). Dâru'l-Ḳalem.
- Kaya, M. (1992). Beytülhikme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C.6, ss.88-90). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keḥhâle, Ö. R. (1414/1993). *Mu'cemu'l-muellifîn*. Müessesetu'r-risâle.
- Mes'ûdî. (1357/1938). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. Mektebetü'l-Müşenâ.
- Sâlihiyye, M. (1992). *el-Mu'cemu's-Şâmil li't-turasi'l-Arabiyyi'l-maṭbû'*. Ma'hedü'l-maḥḥtûfâti'l-'Arabiyye.
- Sami, Ş. (1891). *Kâmûsü'l-a'lâm*. Mihrân Matbaası.
- Selâme, M. (1998). *et-Tercümetü fi'l-asri'l-Abbâsî*. Menşûrâtü vizâreti's-sekâfe.
- Serkîs, Y. İ. (1339/1919). *Mu'cemü'l-maṭbûâti el-Arabiyyeti ve'l-Mu'arrabe*. Mektebetü's-sekafeti'diniyye.
- Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm*. (15. Baskı). Dâru'l-ilmi'l-melâyîn.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.